

מחקרים וקבצים

□ יצחק בצלאל (עורך), כתיבי סופרים יהודים ספרדיים ומזרחיים בלשונות יהודיות וזרות — סקר ביבליוגרפי של הספרות היפה במאה העשרים, א, תל-אביב, בהוצאת אוניברסיטת תל-אביב והמרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח במשרד החינוך והתרבות, תשמ"ב, 442 עמ'.

זהו פרסום ראשון לפרוייקט 'קדמת', העוסק במחקר הספרות היפה שכתבו יהודים ספרדיים ומזרחיים בלשונות יהודיות וזרות. בכרך זה מובאים סקרים ביבליוגרפיים של ספרות זאת במאה ה-20, ב-11 לשונות: באיטלקית ובאיטלקית-יהודית מאת גאיו שילוני, באנגלית — דוד משר, בבולגארית — אלברט בני, בגרוזית וברוסית (סופרים מגרוזה בלבד) — גרשון בן-אורון, במאקדונית וסרבית-קרואטית — צבי רותם וגני לבל, בספרדית-יהודית (לאדינו) — אבנר לוי, בערבית — סאמיר נאקש, בצרפתית — דוד מנדלסון ומרי שלוש.

במבוא לכרך סוקר יצחק בצלאל את הבעיות הכרוכות במחקר ספרות יהודית בכלל וספרותם של יהודי-המזרח בפרט. עוד נאמר במבוא, כי המחקר הראשוני לעבודה זו העלה, כי היהודים הספרדיים והמזרחיים לעדותיהם יצרו ספרות מסוג כלשהו ב-35 לשונות יהודיות וזרות, ובי-29 מהן (22 לשונות זרות ו-7 לשונות יהודיות) הם יצרו ספרות יפה. ואף זו, כל עדה ועדה, ולו הקטנה והמרוחקת ביותר, בקרב יהדות זו, יצרה ספרות בלשון כלשהי, לרבות עברית.

הסקרים הביבליוגרפיים שבכרך זה כוללים 1664 ספרים מאת 408 סופרים. הסקרים ככללותם מעלים תמונה בלתי ידועה במרבית חלקיה על ספרותם של יהודי-המזרח. סיכום זה, ראשוני ככל שיהיה, יש בו עניין לא רק לחקר הספרות, אלא גם לידיעת התרבות וההיסטוריה של יהדות-המזרח. הוא עשוי לשמש פתח למחקר ולהוראה של ספרות זו ללשונותיה, ומן הראוי שיעודד מולי"ם וגורמים ציבוריים לעסוק בתרגום המיטב מתוכה לעברית.

הספר יצא לאור במסגרת פרסומי המכון לחקר התפוצות, בעריכת שלמה סימונסון, של בית-הספר למדעי היהדות ע"ש חיים רוזנברג באוניברסיטת תל-אביב.

□ אמנון כהן, יהודים בשלטון האסלאם — קהילת ירושלים בראשית התקופה העות'מאנית, ירושלים, הוצאת יד יצחק בן-צבי, תשמ"ב, 251 עמ' + שער באנגלית. הספר עוסק ביהודי ירושלים במאה ה-16, ומכמה בחינות יש בו עניין לתולדות היהודים באימפריה העות'מאנית בכללן. ראשית — החידוש שבמקורותיו, ארכיון בית-המשפט המוסלמי בירושלים, הכולל מאות תיקים ובהם שפע פרטים על חיי היהודים. זהו מקור היסטורי חדש, וחשיבותו לא רק בכמות, אלא במיוחד בסוג המידע, שכן הוא עוסק בריאליה של חיי היהודים וביחסיהם עם המוסלמים. ארכיונים מעין זה מצויים במרכזים אחרים רבים של האימפריה העות'מאנית לשעבר, והשימוש בהם עשוי להוסיף ממד חדש להיסטוריוגרפיה של יהודי המזרח, שאינה עשירה במקורות. שנית — המחבר משכיל להפיק ממקורותיו מידע בסוגיות, שמשמעותן חורגת ממסגרת הזמן והמקום של מחקרו. כגון השאלה, אם היו היהודים 'מילת' (ותשובתו על כך — לא במאה ה-16). לעומת זאת, המקורות שעליהם מבוסס המחקר, מעצם טיבם מוגבלים בהיקפם. כך למשל אין בהם מידע רב על חייהם של היהודים. מידע זה עלינו לחפש במקורות ובחיבורים אחרים.

□ יהודה ניני, תימן וציון – הרקע המדיני, החברתי והרוחני לעליות הראשונות מתימן 1800-1914, ירושלים, בהוצאת אוניברסיטת תל-אביב והספרייה הציונית, תשמ"ב, 345 + viii עמ', שער ותוכן באנגלית.

על יהודי תימן במאה ה-19 נכתב הרבה, לרבות חיבורים מסכמים, עם זאת המחקר של ייני הוא המקיף ביותר בנושא. הוא כולל רקע פוליטי לחיי היהודים בתימן, תולדותיהם במאה ה-19 (לרבות ההנהגה הקהילתית והדתית שלהם וקשריהם עם תפוצות היהודים בעולם), ניתוח מפורט של עליותיהם בשנות תרמ"א-תרע"ד וכן חייהם בא"י בשנים הנזכרות. המחבר דוחה כמה דעות ועובדות רווחות כגון: קביעת מכנה משותף לעלייה מתימן בשנות 1881/2 ולעליית ביל"ו; וכגון תיאור דראמטי של עולי צעדה בשנת תרס"ט (או תרס"ז) כאילו בדרכם לארץ הם התנגדו בנשק לכופים שתקפום; וכגון הטענה נגד המוסדות הציוניים על שלא העלו רבבות יהודים מתימן בעקבות שליחות יבנאלי – וניני גורס, כי טוב שהם עלו טיפין טיפין וכי 'בברירה בין איכות לכמות זכאית היתה התנועה הלאומית היהודית להעדיף את האיכות על הכמות'. אופיו הלא-אפולוגטי של הספר הוא עדות לגישה המקצועית, הסרת-הפניות, של החוקר; ואילו יחסו האישי מוצהר בפתח-דבר לספרו לאמור: 'אהבתי את יהדות תימן'.
הספר מלווה נספחים, מפתחות ותצלומים.

□ יעקב ברנאי, יהודי ארץ-ישראל במאה הי"ח בחסות 'פקידי קושטא', ירושלים, הוצאת יד יצחק בן-צבי, תשמ"ב, טז+327 XI עמ' (שער ותוכן עניינים גם באנגלית).
עניינו הכולל של הספר (יהודי א"י במאה ה-18) אינו בגדר הנושאים שבסקירתנו, אך אחד מחמשת שערי הספר עוסק ב'ועד פקידי א"י בקושטא', ועל כך נתעכב. ה'ועד בקושטא' היה הגוף המרכזי בהעברת הסיוע היהודי התפוצות ל'שוב בא"י' במשך רוב שנות המאה ה-18. קדמו לו גופים אחרים בגולה שעסקו בסיוע לא"י, אולם לא היה לו תקדים בהיקף העניינים שבטיפולו והסמכויות שבידיו. ה'ועד בקושטא' קיים מגעים עם השלטונות העות'מאניים, עם הקהילות בתפוצות מזרח ומערב, ארגן מגביות, הטיל מסים, פיקח על השד"רות ועל העלייה ועוד. ועד קושטא מילא תפקיד חשוב בקיום הישוב בא"י באותה תקופה (ודומה כי זו לראשונה זוכה פרשה זו לפירוט ולהערכה נאותים), אבל הוא גם פרק חשוב בתולדות היהודים בקושטא, ומעבר לה בתולדותיה של יהדות האימפריה העות'מאנית.

□ חיים גרבר, יהודי האימפריה העות'מאנית במאות ה-16-17: כלכלה וחברה (מקורות לתולדות עם ישראל, ספר ט), ירושלים, מרכז זלמן שזר, תשמ"ג, 197 עמ'.
הספר כולל 64 תעודות, הלקוחות מארכיונים עות'מאניים וניתנות כאן בתרגום עברי, ונוספו להן 49 תעודות מספרות השאלות והתשובות. התעודות כולן דנות בחיי הכלכלה והחברה של היהודים באימפריה העות'מאנית במאות ה-16-17. עם זאת התעודות התורכיות הן עיקר, לא רק בשל חשיבותן מצד תוכנן אלא גם משום שהן מבהירות מושגים ועניינים מוקשים שבמקורות היהודיים, והלקט מספרות השו"ת הוא בבחינת הדגמה ותוספת להן. המבוא היסודי לתעודות עוסק במעמד המשפטי, בענייני מיסוי, בדמוגרפיה ובתחומי הפעילות הכלכלית של היהודים. מן המבוא משתמע, כי באימפריה נהגו אותם חוקי אפליה לרעה נגד היהודים כמו במדינות אסלאמיות שקדמו לה, אבל מעבר לכך יחס השלטונות העות'מאניים ליהודים היה הוגן.
נראה כי היה זה למועיל, אילו הרחיב המחבר את האפאראט לתעודות, מעבר להסבר של מילים ומונחים, וציין פרטים כמו זהות משגר התעודה ואף עיקר עניינה ומה יש ללמוד ממנה. או פרטים על זמנם ומקומם של החכמים שמספריהם נלקחו התעודות העבריות.

□ אליעזר טייטל, ר' חיים בן־עטר ופירושו אור החיים על התורה, ירושלים, הוצאת משרד החינוך והתרבות (אגף החינוך הדתי והמרכז למורשת יהדות המזרח), תשמ"ב, 239 עמ'.

□ ר"ח בן־עטר (1696-1743), מגדולי החכמים שהעמידה יהדות צפון־אפריקה, מילא תפקיד חשוב בתולדות העליות לארץ, בעלותו עם תלמידיו בשנת 1741 ובהקמתו ישיבה בירושלים. משלושת החיבורים שפרסם בחייו זכה פירושו לתורה, 'אור החיים', לתפוצה בכל קהילות ישראל. הספר שלפנינו (יסודו בחיבור לקבלת תואר ד"ר באוניברסיטה העברית בירושלים) כולל מבוא על תולדות חייו ופועלו התורני של רחב"ע, ועיקרו דיון מפורט ומדוקדק במשנתו הפרשנית ובדרכי פרשנותו לתורה. הספר מאיר גם כן סוגיות, שהן לכאורה מחוץ לנושאו המצומצם, כגון: המצב הפוליטי והרוחני של יהדות מארוקו באותו זמן.

□ אברהם בן־יעקב, השליח הנודד – על שליח ארץ־ישראל הרב יוסף חיים שרים זצ"ל, הוצאת נוריאל שרים, תשמ"ב, 213 עמ'.

□ רי"ח שרים (1851-1949) נולד בחלב, למשפחה שהעמידה מתוכה רבנים ובעלי הלכה. הוא נודע כשר"ר, שסבב בשליחויות רבות בארצות המזרח, מקושטא וגרוזיה עד הודו, במשך 52 שנים, עד מעבר לגיל גבורות. בן־יעקב מעלה בספרו קווים לתולדות משפחתו של רי"ח שרים ולתולדות חייו, מביא את פיוטיו וכן זכרונות של אישים שונים עליו. עיקרו של הספר (כ־80 עמ') הוא המקורות על פועלו של רי"ח שרים. הספר מוסיף עוד פרק על מוסד השד"רות, במיוחד בשלב האחרון של דעיכתה וגסיסתה. מאלפת מבחינה זו פרשת הסכסוך שפרץ בין רי"ח שרים לועד עדת הספרדים בשנת 1930, והיה מלווה פרסומים בעיתונות, שבמהלכו כותב השד"ר: 'השליחויות בטלו מעצמן...' (ראה עמ' 56-72).

□ עליזה שנהר, הסיפור העממי של עדות ישראל, תל־אביב, צ'ריקובר מוציאם לאור, 1982, 172 עמ'.

□ שלושה מששת הפרקים בספר עוסקים בזיקת הספרות העממית של עדות ישראל אל ספרות המקרא, אל ספרות התלמוד והמדרש ואל ספרות ימי־הביניים. הפרק הפותח דן בטיבה של הספרות העממית הזו, בתפקודה החברתי ובאסכולות השונות במחקר שלה. פרק נוסף עוסק ב'ייהוד' הסיפור העממי הבינלאומי. הפרק המסיים מציע מודל להוראת ספרות עממית בבית־הספר העל־יסודי. הספר בכללו מלמד על זיקת הספרות העממית לספרות הכתובה של עם ישראל ושל העמים, כשכל פרק וכל עניין מודגמים בסיפור. הספרות העממית של עדות־המזרח מהווה חלק נכבד מקורפוס הסיפורים המובאים בספר, אף כי החיבור בכללו אינו עוסק בספרות של עדות אלו בלבד. מבוא לספר הקדים פרופ' דב נוי.

□ עליזה שנהר, מסיפור עממי לסיפור ילדים, חיפה, החברה למחקר שימושי אוני' חיפה הוצאת גסטליט, תשמ"ב, 167 עמ'.

□ הספר בכללו דן בזיקת־הגומלין שבין הספרות העממית לסיפורי־ילדים. הפרק האחרון, 'סיפורי עדות ומשמעותם', מביא הדגמות לסיפורי־ילדים, מפי אימהות ומפי מספרים מקצועיים מקרב יהודי המזרח. בפרקים האחרים בספר (העוסקים בסיפורי מוצא, מבחנים ונסיונות, אכזריות, מאגיה, 'משלי שועלים', סיפור הומוריסטי) מובאות הדגמות רבות מהספרות העממית של יהודי המזרח.

□ מנחם אלון (עורך), מפתח השאלות והתשובות של חכמי ספרד וצפון אפריקה, מפתח המקורות, כך ראשון, ירושלים, הוצאת המכון לחקר המשפט העברי, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, תשמ"א, לג+328 עמ'.

□ ספרות השו"ת, הנפרשת על פני 1300 שנה, למן ראשית תקופת הגאונים ועד ימינו, כוללת כ־3000 ספרים. ספרות זו היא מקור לא נדלה לרבנים ולאנשי־הלכה, כמו גם לחוקרים במשפט

עברי, בתולדות ישראל ובתחומים אחרים. אלא שהשימוש בספרות ענפה זו מעורר קשיים בגלל המבנה הלא-שיטתי, השפע והפיזור שלה. מפתוח ספרות השו"ת בא לפתור קשיים אלה. המפעל שלפנינו מחלק את ספרות השו"ת לחטיבות תקופתיות-רגיונאליות. החטיבה שספר זה הוא חלק ממנה כוללת את חכמי ספרד וצפון-אפריקה במאות 11-15, מהרי"ף עד ר' שלמה בר' שמעון דוראן. לא נכללו בספר חכמי ספרד הקדמונים במאה ה-10 וראשית המאה ה-11 (ר' משה בר' חנוך, ר' יוסף אבן אביתור ואחרים) ור' צמח ור' שמעון דוראן שפעלו באלג'יריה בסוף המאה ה-15.

המפתחות הם משלושה סוגים: מפתח המקורות – בשני כרכים, שהראשון בהם מונח לפנינו; מפתח היסטורי – בשלושה כרכים, שהראשון בהם יצא לאור; מפתח משפטי – בשני כרכים. בכרך זה מופתחו המקורות הבאים: מקרא, משנה, תוספתא, מדרשי הלכה, מגילת תענית, סדר עולם רבה, תרגומים, שני התלמודים, מדרשים, זוהר ועוד.

□ משה דוד גאון, יהודי המזרח בארץ-ישראל (בעבר ובהווה), כרך א, ירושלים, הוצאת מורשת, תשמ"ב, ט+289 עמ'.

מ"ד גאון (1889-1958) היה מורה, משורר (בלאדינו) ומראשוני החוקרים הספרדים בארץ שעסקו בחקר יהדות המזרח. הספר שלפנינו יצא לראשונה בשנת תרפ"ח, ובו חמישה פרקים: (1) אסופה של פיוטים מזמנים שונים, המביעים געגועים לציון; (2) אסופה של אגרות ורשמי-מסע על הישוב היהודי בארץ-ישראל; (3) תולדות ירושלים בדורות האחרונים, פרק הכולל הסכמות רבות ותעודות שונות; (4) תולדות הישוב הישן בערים אחרות בארץ; (5) החלוקה והשתלשלותה. כולל תעודות על שד"רים ועל הסכמים בין העדות על הקצאת כספי החלוקה. מ"ד גאון ראו לחסד שעשה עם זכרו ועד עדת הספרדים, בהוצאת ספר זה מחדש. אולם מאז צאת הספר בראשונה, התקדם המחקר בנושאים הנדונים בו התקדמות רבה. ואף זו המחבר לא היה חוקר שיטתי (הוא עצמו בענוותנותו מונה את החסר בעבודתו במבואו לספר), על-כן היה ראוי להוציא את המהדורה החדשה בלוויית תיקונים והשלמות. ואולי אפשר להשלים את החסר בהדפוס נוספות של הספר.

□ ר' יוסף בן עובדיה אלגמיל, תולדות היהדות הקראית, כרך שני, רמלה, בהוצאת המחבר, תשמ"א/1981, 407 עמ'.

הכרך השני של הספר מתאר את חיי הקראים לפי מרכוזהם: האליץ, פולין, קרים, לוצק, קלעא, תורכיה, מצרים, ירושלים, דמשק; ונוסף לו פרק על חכמי-לשון קראיים. זהו חיבור קומפילאטיבי שמובאים בו זה בצד זה מקורות מכתבי-יד, לצד פרוטים שנדפסו בספרים וציתונים. באין ספר עברי מסכם אחר על הקראים, שיהיה שיטתי ומוקפד מבחינה מדעית, עשויים שני כרכי החיבור שלפנינו לשמש את המתעניין בתולדות עדה זו.

□ יצחק אבישור (עורך), מחקרים בתולדות יהודי עיראק ובתרכותם, 2, אור יהודה, פרסומי מרכז מורשת יהדות בבל, 'המכון לחקר יהדות בבל', תשמ"ב/1982, 192+VII עמ'. עם תקצירים באנגלית ותצלומים.

הקובץ כולל ארבעה מחקרים. מאיר בניהו מביא 33 מקורות (אגרות, שטרות, בקשות, סיומי-דרשות ועוד) מתולדות יהודי בבל, עיקרם מפרק-הזמן שבין 1641-1781, ומקדים להם מבוא על תקופה עלומה זו בתולדותיהם. המקורות על תקופה זו דלים ביותר, ובכך חשיבותם של המקורות שכוונסו כאן, שאינם מקורות היסטוריים מובהקים. צבי יהודה עוסק בתמורות דמוגרפיות וכלכליות שחלו בקהילה היהודית בחילה, שבדרום עיראק, בשנות 1900-1950. מאמרו הוא חלק מעבודה מקיפה על קהילה זו. עד כה נכתבו מונוגרפיות מעטות על קהילה יהודית כלשהי במזרח, ומכאן חשיבותו של מחקר זה. נחמיה אלוני כותב על חיבוריו הבלשניים של יצחק אבן אלעזר הבבלי, שהיה מהבלשנים העבריים הפורים במאה ה-13 בבבל ואף כתב שירים. בכתביו הבלשניים, שנכתבו עברית, תמצית תורתם של הבלשנים

הספרדיים מבין סרוק עד אלחריזי. יצחק אבישור מביא תשעה שירי זיארה (עלייה לרגל) בערבית-יהודית ותרגום עברי בעידם, ומקדים להם מבוא. הקובץ פותח בסקירה של העורך על חקר יהדות בבל כיום.

Shlomo Deshen and Walter P. Zenner (eds.), *Jewish Societies in the Middle East — Community, Culture and Authority*, Washington, D.C., University Press of America, 1982, VI+321 pp. □

אסופה של 14 מחקרים, רובם באנתרופולוגיה חברתית, על יהודי המזרח. המבוא לקובץ, מאת העורכים, הוא ניסיון לסכם את המאפיינים החברתיים של יהדות זו, שהמחברים מסווגים אותה לשבעה אזורים-תרבות. יעקב כ"ץ במאמרו 'חברה מסורתית וחברה מודרנית' מציין כי הקו המבדיל העיקרי בין יהודי המזרח ליהדות אשכנז הוא כי הראשונה היא חברה מסורתית. גם סטפאן שרות עוסק במאפיינים משותפים ליהדות-המזרח כולה. המאמרים האחרים עוסקים בהיבטים שונים בחיי עדות בודדות. אלן ה' מיירס, וכמוהו משה שוקד, דנים ביחסי יהודים ומוסלמים במארוקו; שלמה דשן — במבנה החברתי של יהודי דרום-תוניסיה, הרווי גולדברג — בהמשכיות ושינוי ארגוני בקרב יהודי טריפוליטאניה; ואלטר פ' זנר — (בשני מאמרים) ביחסי יהודים ומוסלמים וכן בחיים הפנימיים בקרב יהודי סוריה; ש"ד גויטיין — בחינוך היהודי בתימן; יוסף טובי — ביחסים בין הקהילות בתימן; דינה פייטלסון — במאפיינים חברתיים של יהודי כורדיסטאן, דנה שי — בשירה העממית שלהם; לורנס לב — בבית-ההכנסת של יהודי איראן; מארק גלזר — מנהג הנדוניה בקרב יהודי אסתאנבול. הקובץ כולל ביבליוגרפיה נבחרת מוערת. רוב המאמרים בקובץ פורסמו קודם לכן באנגלית או בעברית, מהם שניים ב'פעמים'.

ספרות

מישאל מסורי כספי, שירי הסב, שירים, תל-אביב, הוצאת רשפים, תשמ"ב / 1982, 47 עמ'. □

המחבר, שפרסם עד כה דברי-מחקר ואסופה של סיפורי-עם ('מזקנים אתבונן'), מתגלה בקובץ זה כמשורר מובהק. כמחצית משירי הספר נסבים על דמות הסב ועולמו. מוטיב הסב משתזר גם עם מוטיבים אחרים, כגון האהבה האידיאלית או העצב שביתמות. בכללותם אלה שירים ליריים וענוגים, ש'מזרחיותם' באה לידי ביטוי בעולם הרוחני ובשימושים המטאפוריים, יותר מאשר בחומרי ההווי והריאליה.

יוסי אלפי, איך עושים עירקי, שירים, הדפסה שנייה, תל-אביב, ספרית פועלים, תשמ"א / 1981, 41 עמ'. □

מכלול השירים שבספר הוא כרצף של זכרונות: ילד שבא לעולם בעיראק, ילדות במחנה-עולים, במעברה ובשיכון. בתוך זה דמויות הסבתא, האב, העולם השבע שמנגד. עולם זה כבר זכה לכמה ביטויים בספרות (במיוחד בפרוזה, בספריהם של שמעון בלס, סמי מיכאל, לב חקק ואחרים — מעיראק; וכמידה פחותה גם בשירה) אבל יש ייחוד בשיריו של אלפי, גם בזעם ובזכר הניכור שבהם וגם בערכים המוצגים לעומתם. השירים רובם ככולם ללא כותרות, פרט לשניים, ותבניותיהם חופשיות.

א' ארואטי, פנים משני עברי השולחן — שירים, תל-אביב, הוצאת עקד, תשמ"א, 31 עמ'. □

א' ארואטי הוא משורר דו-לשוני, שפרסם עד כה שני קובצי שירה בבולגאריה וחמישה קבצים בעברית. הוא נולד בסופיה בשנת 1920, חי בילדותו כמה שנים בארץ-ישראל,

במלחמת-העולם השתתף במאבק נגד הנאצים ונכלא במחנות-עבודה. משתתף בעיתונות הבולגארית גם לאחר עלייתו לישראל. בקובץ שלפנינו ניכרים כמה שירים, המעלים מראות הווי או סצנות אנושיות, ויש בהם חמימות ופשטות.

□ שולמית תילאיוף, שירת שולמית, תל-אביב, תשמ"א, 272 עמ'.
שולמית תילאיוף נולדה בירושלים בתרס"ז, ובאלן היוחסין שלה מתקשרות כמה דמויות מרכזיות ביהדות בוכארה בדורות האחרונים: ר' יוסף ממאן מערבי ור' שמעון חכם — מצד אמה, ומצד אביה — הרבנים לבית כהן רבין, שהיו רבנים ראשיים ואבות בית-דין. ייחוסה משתקף בספרה, הכולל שתי חטיבות. עיקרו שירים, שלשונם היא תערובת של טאג'יקית-יהודית, המדוברת בפי יהודי בוכארה, ושל פרסית-יהודית קלאסית. חלק מן השירים מודפסים גם בתרגום עברי. כן הובאו בספר שירים שכתבה המחברת בעברית ושירים בודדים בטאג'יקית-יהודית מאת מחברים אחרים (בהם אמה, שרה חכם, וסבה שמעון חכם). מסתבר שנשים משוררות אינן תופעה נדירה בבוכארה; בספר זה בלבד משתתפות ארבע מהן. החטיבה השנייה בספר כוללת זכרונות ורשומות, מהם על אבותיה, לרבות ר' שמעון חכם, מהם על תולדות נישואיה שם, בריחתה בימי השלטון הכולשביקי לאפגאניסטאן וממנה לארץ (בשנת 1934), וכן פרטים רבים הקשורים במשפחתה, בצאצאיה ובפעילותה הציבורית בארץ.

□ יצחק בר-משה, בית בבגדאד, מערבית: חניטה ברנד, ירושלים, הוצאת מורשת, של ועד ערת הספרדים והמרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח במשרד החינוך והתרבות, תשמ"ב/1982, 311 עמ'.

סיפורו של בית, ליתר דיוק של משפחה יהודית בבגדאד, שעיקרו בשנות השלושים, עם סיפוריהם של שני דורות (האב והסב) קודמים. הסיפור עוסק הרבה בחיים היהודיים הפנימיים, וביחוד במשפחה ובדמויות שונות בה. ברקע מצויים גם המוסלמים והיהודים אהם, כצל מאיים, שהרי אירועי האימים של 'הפרהוד' ולאחריו הם מחוץ למסגרת הספר. בדש העטיפה מתואר הספר כרומאן. מכל מקום נראה שיסודו אוטוביוגרפי. המחבר, שנולד בבגדאד ועלה לישראל ב-1950, הוא עיתונאי וסופר. פרסם בישראל חמישה קובצי סיפורים בערבית ואת 'ציאת עיראק' בערבית ובתרגום עברי.

□ *The Folk Literature of the Kurdistan Jews: an Anthology*. Translated, with Introduction and notes by Yona Sabar. New Haven and London, Yale University Press, 1982, XLI+250 pp.

אנתולוגיה מקפת של הספרות העממית של יהודי כורדיסטאן. עשרת פרקיה הראשונים הם שירי-עלילה על דמויות תנכיות (אדם וחווה, יוסף ואחיו, משה, דוד, שלמה, אליהו ועוד); הפרקים הבאים הם מעשיות על אישים מגולת כורדיסטאן (דוד אלרואי, רבי שמואל ברזאני ורבנים אחרים), מעשיות (על נושאים כלליים), שירי-ערש, שירי-עם, פתגמים ואמרות ועוד. רוב החומר שבספר מצוי בעברית. ייחודו של הספר הוא לא רק בהיקפו, הכולל את הסוגים העיקריים של הספרות העממית, אלא גם במבוא הכולל על יהודי כורדיסטאן, וכן המבואות בראש כל פרק, האפאראט המדעי העשיר והתצלומים המעניינים. ספרותם של יהודי כורדיסטאן רוב רובה נשתמר בעלי-פה, כידוע, והוא כבגר ספרות עממית. קובץ זה כולל אפוא מבחר ייצוגי של ספרות זו.

אורחות-חיים

□ גורית קדמן, ריקודי עדות בישראל, צילם: מיכאל טל, גבעתיים, הוצאת מסדה, 1982, 70 עמ'.

ספר-אלבום, שעיקרו מתאר ריקודים של תשע עדות יהודיות, מהן שמונה מזרחיות (תימן, כורדיסטאן, מארוקו, לוב, בוכארה, גרוזיה, קוצ'ין, פלשים) וריקודי חסידים ממזרח-אירופה;

וכן ריקודים של שלושה מיעוטים בישראל (ערבים, דרוזים וצ'רקסים). אין זה ספר מדעי, ואין הוא מקיף את כל המחולות של כל עדות ישראל ואת הבעיות שבטיפוחם ובהתפתחותם, אך הוא נותן תמונה תמציתית של תחום זה. עשרות התצלומים בצבעים מעשירים את המסופר ומהנים את העין. המחול הוא אחד התחומים המעטים בתרבות יהודי המזרח, שמשך שימת לב בשלב מוקדם יחסית. הבעיות מתעוררות בטיפוח ובשימור מחולות אלה ובהבטחת המשך להם.

□ יעקב יהושע, ירושלים תמול שלשום – פרקי הווי, חלק שלישי, ירושלים, הוצאת ראובן מס, תשמ"א, 128 עמ'.

זהו ספרו העשירי של יעקב יהושע על פרקי-הווי בירושלים (בעיקר של היהודים הספרדיים, ובמיוחד בירושלים העתיקה). כתיבה זו, שיש בה הרבה נוסטאלגיה לעבר, שואבת מזכרונו של המחבר, ממה שסיפרו לו אחרים או מתוך עיתונים וכתובים של הזמן. הסדרות השונות אינן שונות הרבה באופי הכתיבה; פרט לכך, ששת חלקי 'ילדות בירושלים הישנה' הם שיטתיים יותר, ושלושת חלקי 'ירושלים תמול שלשום' הם אסופה של מאמרים בנושאים שונים. בכרך שלפנינו על: גידול זקנים ושפמים, על תרבושים, בתי-זקנים, מטריות, רכיבה על חמורים, המצב במלחמת-העולם הראשונה, החנויות, השווקים ועוד. ספרים אלה מיועדים במיוחד לקוראים להנאתם וגם חוקרים ימצאו בהם עניין. לכן ראוי לפרסם מפתח של האישים ושל העניינים הנזכרים בהם.

□ יוסף קאפח, הליכות תימן – חיי היהודים בצנעא ובנותיה, בעריכת ישראל ישעיהו, הוצאה שלישית מתוקנת (הוצאה ראשונה: תשכ"א), ירושלים, מכון בן-צבי על-ידי הוצאת 'קרית ספר', 1982, י"ב+344 עמ', בצירוף לוחות תצלומים.

עיקרו של הספר הוא תיאור אורחות החיים של היהודי בתימן, ליתר דיוק בצנעא ובסביבותיה, ואין הוא חל על חיי היהודים בכפרים, במקומות מרוחקים (ערי שרעב) ובתימן התחתונה. המחבר מתאר פרקים-פרקים את המנהגים הקשורים במחזור ימות-השנה (שבת וחגים) ובמחזור חיי-האדם (לידה, שידוכין, חתונה, פטירה ואבלות ועוד, אך לא בר-מצווה – טקס שלא היה נוהג בתימן); וכן סדרים שהיו נוהגים בבית-הכנסת, בבית-הדין. פרקים אחרים עוסקים במלאכות, במלבושים, במאכלים, בנימוסים, באמונות תפלות, במסעות ועוד. ייחודו של הספר הוא בהיות המחבר בן צנעא, ומה שכתב ממראה-עיניו כתב ולא מפי מסרנים. ואף זו, המחבר הוא תלמיד-חכם מובהק, מלומד וחוקר, שעניינו פקוחות ולשונו עשירה ורהוטה, ולכן ספרו עשוי לעניין נוסף לחוקרים גם קוראים להנאתם. הספר כולל מילון למילים יהודיות-ערביות שבפי יהודי תימן, מפתחות רבים ותצלומים.

ספרות רבנית

□ 1. בראשית עם כלי חמדה לר' שמואל לניאדו, ירושלים תש"ם, 166+כח+201 עמ'.

2. שמות עם כלי חמדה כנ"ל, ירושלים תשמ"א, 152+190 עמ'.
שני הכרכים בהוצאת מכון הכתב.

ר' שמואל לניאדו, צאצא למגורשי ספרד, בן דורו של ר' יוסף קארו היה, חי זמן-מה בצפת ושימש רב ראשי בחלב (ארם-צובא). גם צאצאיו אחריו, כמה דורות, היו רבנים ראשיים בעיר זו. נאמר כי הוא חיבר פירושים לכל ספרי התנ"ך, מהם פורסמו בדפוס: 'כלי חמדה' (פירוש לתורה), 'כלי יקר' (לנביאים ראשונים) ו'כלי פז' (לישעיה). 'כלי חמדה' (נדפס לראשונה בחיי המחבר, ונציה שנת שנו"ו או שנו"ד) אינו פירוש צמוד לטקסט, אלא ספר דרושים, שמחברו בורר לו פסוק או עניין מהפרשה ומרחיב הדיבור עליו. במהדורה שלפנינו בא בחלק הראשון החומש עם תרגום ופירוש ומפרשים אחרים. בכרך 'בראשית' נוסף מבוא נרחב על המחבר ועל יצירותיו, מאת הרב עזרא בצרי.

□ ר' חיים מרדכי לבטון, ספר נכח השלחן, ירושלים, הוצאת מכון הכתב, תש"ס, 24+רנו עמ'.
 הספר, שנדפס לראשונה באיזמיר תרכ"ח, כולל תשובות וחיידושי-תורה על ארבעה חלקי השולחן-ערוך. ר' ח"מ לבטון (תק"מ (? – תרכ"ט) היה מגדולי החכמים בחלב בדורות האחרונים. על תולדותיו והנפלאות הקשורות בשמו מספר ר' עזרא בצרי במבוא לספר.

מקראות

□ שרגא וייס, חכמי המזרח, ירושלים, הוצאת משאבים, תשמ"ב, 320 עמ'.
 הספר כולל תיאורי דיוקנאות של 18 אישים תורניים מקהילות ספרדיות ומזרחיות, אשר 13 מהם חיו בארץ. בהם רבני קהילות, פוסקים, מקובלים, פייטנים ועוד. הספר, הכתוב מתוך גישה דתית ומרובים בו תיאורים של מעשי ניסים ונפלאות, מיועד לציבור הרחב. המחבר מציין את הערכתם הרבה של רבנים אשכנזיים לרבים מהאישים המתוארים, ובכך הוא מרכה אהבת ישראל. בין הדיוקנאות: ר' אברהם אזולאי, ר' ישראל נג'ארה, ר' שלמה עדני, ר' יהודה בן עטר, ר' אפרים נבון, ר' דוד בן חסין, ר' יעקב אבוחצירא, ר' רפאל אהרן בן שמעון ואחרים.

□ יוסף גולדשמידט, קהילות ישראל בארצות האיסלאם, ספריית המורה הדתי, תולדות ישראל, ז, ירושלים, הוצאת משרד החינוך והתרבות, תשמ"ב, 98 עמ'.
 הספר, המיועד לבתי-ספר תיכוניים דתיים, עוסק בקהילות ישראל בארצות האסלאם לקראת תולדות המאה הי"ט והכ', אולם למעשה אין לו הגדרה ברורה של גבול זמן. שיטת-התיאור בספר לא-שגרתית ('סינכרונית' ולא 'דיאכרונית', כהגדרת מר א' רון, במבוא לספר), אולם תמונת-החיים של היהודים במזרח מתוארת בו בתבניות שגרתיות. כך למשל, ניתן מקום נרחב לפרעות, גזרות, יחס הגויים, סיוע של יהודים מארצות המערב, אולם כמעט ואין מקום ליצירה הרוחנית והספרותית. ברשימת הביבליוגראפיה לא כלולים חיבורים ומחקרים חדשים בתחום הנדון.

□ מאיר בקשי, שירו לי שיר חדש – מפיזי קהילות המזרח ודרכי הוראתם, ספריית המורה הדתי, ספרות, ז, ירושלים, הוצאת משרד החינוך והתרבות, תשמ"ב, 58 עמ'.
 17 פיזטים, המושרים בעיקר בקהילות יהודי המזרח, מובאים כאן בלוויית ביאורים והערות דיאקטיות. הפיזטים הם לשבתות, למועדים ועוד, מהם לפייטנים מפורסמים (רמב"ע, ר'יה"ל, ראב"ע, ר' נג'ארה ועוד).

□ אבנר בהט, נעמי בהט-רצון (עורכים), פיזטים ולחנים מסורות ישראל, ירושלים, משרד החינוך והתרבות, הוצאת 'מעלות', תשמ"ב, 94 עמ'.
 שירון ובו 37 פיזטים ושירים, הנהוגים במיוחד בקרב יהודי המזרח. כל שיר כולל תמליל, תווים של הלחן ודברי-הסבר קצרים. בין מחברי התמלילים: רשב"ג, ריה"ל, רמב"ע, ר"י נג'ארה, ר' יוסף חיים, ר' דוד בן חסון ועוד. הלחנים בחלקם מסורתיים ובחלקם נתחברו בידי מלחינים בני זמננו: שרה לוי-תנאי, יחזקאל בראון, ינון נאמן, אברהם אמזלג, ע' עמירן, מ' אמריליו ואחרים. השירון מיועד לבתי-ספר ממלכתיים וממלכתיים-דתיים.

עבודת מחקר במורשת יהדות המזרח (תשמ"ב)

נוסף על הרשימות של מקבלי המענקים על מחקריהם שפרסמנו ('פעמים' 11, 12), נמסר לנו כי במענק זכה גם גבריאלי לוי, תלמיד מחקר באוניברסיטת תל-אביב, על עבודתו 'הקהילה היהודית במקנס מן הגירוש עד ערב הפרוטקטוראט'.